

Orta ve ağır düzeyde zihinsel engelli bireylerin eğitim ve istihdam durumlarına ilişkin yapılan çalışmaların incelenmesi¹

Hasan Kılıçoğlu², Veli Akçadağ³, Serkan Güçlü⁴, Emre Yıldız⁵

DOI 10.5281/zenodo.10654137

Özet

Araştırmanın amacı, zihinsel engelli bireylerin toplumsal entegrasyonu konusunda eğitim ve istihdam politikalarının etkinliğini Türkiye ölçeğinde değerlendirmektir. Araştırma, bu bireylerin ekonomik ve sosyal özgürlüklerine katkıda bulunabilecek politika geliştirmelerine yönelik öneriler sunmayı hedeflemektedir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi olarak doküman analizi kullanılmış, mevcut politikaların eksiklikleri ve uygulama sorunları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Araştırma bulguları, zihinsel engelli bireyler için Türkiye'deki mevcut eğitim ve istihdam politikalarının genellikle yetersiz kaldığını ve bu bireylerin toplumda etkin bir şekilde yer almasını engelleyen ciddi boşluklar içerdiğini ortaya koymuştur. Özellikle, eğitim materyallerinin ve programlarının bu bireylerin özel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlanmamış olması, istihdam fırsatlarının sınırlı olması ve iş yerlerinde uygun destek sistemlerinin eksikliği gibi sorunlar belirlenmiştir. Bu durum, zihinsel engelli bireylerin sosyal ve ekonomik özgürlüklerinin önünde ciddi engeller oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zihin engelli birey, eğitim, istihdam

Examination of the education and employment situations of individuals with moderate and severe intellectual disabilities

Abstract

This study aims to evaluate the effectiveness of education and employment policies for the social integration of individuals with intellectual disabilities in Turkey. It seeks to propose policy developments that could contribute to these individuals' economic and social freedoms. Qualitative research methodology, specifically document analysis, was employed to examine the deficiencies and implementation issues of current policies in detail. Findings reveal that existing education and employment policies in Turkey are generally inadequate and contain significant gaps that prevent the effective inclusion of individuals with intellectual disabilities in society. Specifically, the design of educational materials and programs not meeting their unique needs, limited employment opportunities, and the lack of appropriate support systems in workplaces were identified as significant barriers to their social and economic freedoms.

Keywords: Individual with intellectual disability, education, employment

¹ DERLEME ÇALIŞMASIDIR

² Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, hasanklcl@gmail.com

³ Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, veliackadag6660@gmail.com

⁴ Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, serkan_guclu@hotmail.com

⁵ Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, yldz060@gmail.com

Giriş

Eğitim, modern toplumlarda, özellikle sanayileşmiş ülkelerde, bireylerin kurumsal ve sosyal ihtiyaçlara uygun şekilde yetiştirilmesi olarak anlaşılmaktadır. Eğitim, toplumsal yapıyı yeniden oluşturma yanısıra bireylere çeşitli yetenekler ve roller kazandırmada da kilit bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede, eğitim ile işgücü piyasasına katılım arasında güçlü bir bağ olduğu ve eğitimin işsizlikle mücadelede etkili bir araç olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir.

Bir kişinin aldığı eğitim, ekonomik aktivitelerin kalitesini ve işgücü piyasasına katılım oranlarını etkileyen bir faktördür. Eğitim düzeyi arttıkça, işgücü piyasasına katılım oranlarının da arttığı gözlemlenmektedir (Kavak, 1997). Günümüzün bilgi ve teknoloji odaklı toplumlarında, gelişen teknoloji istihdam alanlarının niteliğini ve kapsamını belirlemekte, bu da teknolojik bilgilerin eğitimini zorunlu kılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde, hizmet ve bilgi sektörlerindeki istihdamın payı giderek artmaktadır. Eğitimin, işgücüne bilgi ve beceri kazandırmada önemli bir rolü olduğu gibi, ekonomik gelişmelere katkısı da büyük önem taşımaktadır. Bilgi toplumu ile birlikte, sermayenin yanı sıra işgücünün de küreselleştiği görülmektedir (İçli, 2001). Genel olarak, nüfusun eğitim seviyesi arttıkça işsizlik oranlarının azalması ve işgücü piyasasına katılımın artması eğilimi görülmektedir. Ancak yüksek eğitim düzeyine rağmen yüksek işsizlik oranlarına sahip ülkelerin örnekleri, eğitimin işsizlikle nasıl başa çıktığı konusunda soruları gündemde tutmaktadır (Kavak, 1997). Farklı ülkelerin deneyimleri, düşük eğitim düzeyine sahip bireylerin yüksek eğitim düzeyine sahip olanlara göre daha fazla işsiz kaldığını gösteriyor. Özellikle ilköğretim ve ortaöğretim mezunlarının, yükseköğretim mezunlarına kıyasla daha yüksek işsizlik oranlarına sahip olduğu belirtilmektedir. Başka bir ifadeyle, eğitim düzeyi, işsizlik riski açısından büyük bir önem arz etmektedir (Kavak, 1997). Eğitimin çeşitli seviye ve türleri, bireylerin meslek kazanmalarında, toplumdaki sosyal statülerini belirlemede, kendilerini gerçekleştirmede ve ekonomik ile psikolojik memnuniyet açısından önemli faydalar sağladığı düşünülmektedir.

Okullar, eğitimin türüne ve seviyesine bağlı olarak, hem genel bilişsel yetenekleri hem de mesleki becerileri öğrencilere kazandırmaktadır. Ayrıca, iş yerlerindeki sosyal dinamiklere uyum sağlamayı, davranışları, alışkanlıkları ve değer yargılarını da içeren kazanımlar sağlarlar. Okullar, ayrıca işle ilgili rollerle ilgili eğitim kazanımlarını ve alınan diplomaları yasal olarak tanır (Ünal, 2001). Okulun, bireyin hayatını şekillendirme ve topluma katkıda bulunan bir birey olma sürecindeki önemi yadsınamaz ve bu rolün resmi belgelerle desteklenmesi modern dünyada büyük önem taşır. Belge, kişinin ne kadar ve neyi öğrendiğinin bir kanıtıdır. İnsan sermayesi teorisine göre, ebeveynler çocuklarını, gelecekteki beklenen gelirleri göz önünde bulundurarak okula gönderme eğilimindedir. Bu nedenle, eğitimin mesleki bilgi ve becerileri yeterli düzeyde sağladığından emin olmak isterler (Ünal, 2001). OECD ülkelerinde, 1992 yılında 25-64 yaş arası nüfus içinde işsizlik oranı ortalama %7,6, 25-34 yaş grubunda ise %9,6'dır. Lise altı eğitim düzeyine sahip kişilerin işsizlik oranı (%14,8), yükseköğrenim mezunlarının iki buçuk katıdır. Türkiye'de, ortaokul ve lise mezunları arasında işsizlik oranları en yüksektir. Cinsiyete göre değerlendirildiğinde, bu eğitim seviyelerinde kadınların işsizlik oranları (%22,0 ve %24,1), erkeklerinkinden (%11,8 ve %11,7) daha yüksektir (Kavak, 1997). Türkiye'de işsizlikten en çok etkilenen grup, ilköğretim mezunlarıdır ve onların işsizlik oranı %48,16'dır. Lise mezunları ise %20,7 ile ikinci en fazla etkilenen gruptur. Meslek liselerinden mezun olan işsizlerin oranı, genel lise mezunlarına kıyasla daha düşüktür. Meslek lisesi mezunlarının toplam işsizler arasındaki oranı %5,45'tir. Yüksekokul ve üniversite mezunlarının işsizlik oranı ise %6,2'dir. Bu verilere bakıldığında, lise ve yüksekokul mezunlarının işsizlik oranlarının, üniversite mezunlarına göre daha yüksek olduğu

görülmektedir. Dünya genelinde eğitim düzeyi ve işgücü piyasası arasında giderek güçlenen bir ilişki bulunmaktadır. Teknolojik ve bilimsel değişiklikler, kurumsal ve örgütsel yapıdaki dönüşümler, işgücünün eğitim seviyesinin artırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Eğitim ve Engeli Birey

Engellilerin eğitimi konusunda yapılan incelemeler, engelli bireylerin iş bulma ve sürdürülebilir bir iş hayatına sahip olmalarında eğitimin büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Engelli olmayan bireyler gibi, engelli bireylerin de bağımsız bir yaşam sürdürebilmek ve kendilerine uygun bir işi öğrenmek için gerekli eğitimi almaları gerekmektedir. Temel ve mesleki eğitimin, istihdamda karşılaşılan problemlerin çözümünde önemli bir yol olduğu kabul edilmektedir. Özellikle, temel ve mesleki eğitim almayan engelli bireyler, nitelik gerektirmeyen ya da düşük nitelikli işlerde çalışmaya yönlendirilmektedirler (Çarkçı, 2011). Bireylerin eğitimlerini tamamladıktan sonra işe hazır olabilmeleri için, istihdam edilebilirlik becerilerine sahip olmaları da gerekmektedir. Bu beceriler, okulların akademik programlarında ve iş yerlerinde öğretilmelidir (Winn, Hay, 2009; Akt. Akçemete & Güneş, 2014). Bu nedenle, özellikle engelli bireyler için okulların rolü daha da önemli hale gelmektedir. Bireyler, toplumsal yapı içerisinde var olabilmek için çeşitli araçlara ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaçlar, temel ihtiyaçlardan sosyal ve kültürel ihtiyaçlara kadar değişebilir. Bu araçlar, temel eğitim, sağlıklı bir çevrede yaşamak, belirli bir gelir elde etmek ve sosyal ve kültürel faaliyetlere katılmak olarak sıralanabilir (Çarkçı, 2011). Eğitim, engelli bireyler için de temel bir ihtiyaç olarak kabul edilmektedir ve bu ihtiyacın karşılanması, yasal olarak gerekli hale getirilmelidir.

Türkiye'deki engellilere yönelik eğitim politikalarına bakıldığında, 1961 yılında kabul edilen İlköğretim ve Eğitim Kanunu ve 1973 yılında kabul edilen Milli Eğitim Temel Kanunu gibi engelli bireyleri hedef alan yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Özellikle 1961'de kabul edilen İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nda eğitimin, tüm bireylerin temel hakkı olduğu ve bu haktan hiç kimsenin mahrum bırakılamayacağı vurgulanmıştır. 1961 tarihli ve 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu, zihinsel, bedensel, ruhsal veya sosyal açıdan özel gereksinimleri olan çocukların özel eğitim ve öğretim görmelerini sağlamayı hedefler. Türkiye Anayasası'nda eğitim, temel haklar ve özgürlükler arasında yer alır. Bu, devletin yoksul ve yardıma muhtaç bireylere, özellikle engellilere eğitim sağlama zorunluluğunu yasal bir gereklilik haline getirir. Anayasanın 42. maddesinin 7. fıkrası, devletin maddi imkânlardan yoksun başarılı öğrencilere burs ve diğer yardımlar sağlamasını ve özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı hale getirecek tedbirleri almasını öngörür. Bu kanun maddeleri, eğitim ve öğretim hakkının, bireylerin sosyal, kültürel, siyasal, bedensel ve ruhsal durumlarına bakılmaksızın herkese eşit olarak tanındığını göstermektedir. Bu düzenlemeler, devletin sosyal dengenin sağlanması ve sosyal devlet olma yükümlülüğünü yerine getirmesini ifade eder.

Türkiye'de erken çocukluk döneminde özel gereksinimli çocuklara yönelik ilk yasal düzenleme, 1983 yılında kabul edilen ve erken müdahalenin önemini vurgulayan 2916 sayılı "Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu" ile yapılmıştır. Bunu takip eden 1987 yılında yürürlüğe giren bir genelge, risk altındaki veya engelli tanısı konmuş çocukların özel eğitim anaokullarında ve anasınıflarında uygun programlarla eğitim almalarını, ayrıca dört-beş yaş altı çocukların ailelerinin rehberlik hizmeti almasını önermiştir. 1997 yılında çıkarılan 573 sayılı "Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", okul öncesi eğitimin zorunlu hale getirilmesini içerir. Bu Kararname, erken çocukluk dönemi eğitim hizmetlerine ilişkin temel düzenlemeleri içermektedir. 2005 yılında kabul edilen "Engelliler Hakkında Kanun" ile gelişimi risk altında olan ve engelli çocukların sosyal haklarını, sosyal güvenliklerini,

eğitimlerini, sosyal hayata entegrasyonlarını ve işe yerleştirme süreçlerini güvence altına almıştır (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2005). Bu düzenlemelerle, çocukların ve ailelerinin desteklenmesi yanında, toplumsal bilinçlendirme, farkındalık artırma ve sosyal engelleri azaltma hedeflenmektedir (Diken, 2015). Kanunun bir diğer amacı da, engellilerin temel hak ve özgürlüklerden eşit şekilde faydalanmalarını sağlamak, onlara doğuştan sahip oldukları saygıyı güçlendirmek, toplumsal hayata eşit koşullarda katılımlarını teşvik etmek ve engelliliği önleyici tedbirleri almak olarak belirlenmiştir (Engelliler Hakkında Kanun, 2005). 5378 sayılı "Engelliler Hakkında Kanun" un 15. maddesinde, engelli bireylerin eğitim almasının hiçbir sebeple engellenemeyeceği, engelli çocuklara, gençlere ve yetişkinlere, onların özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, özürli olmayanlarla eşit eğitim imkânlarının sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Eğitim hizmetlerinin toplumsal ihtiyaç nedeniyle süreklilik ve düzenlilik göstermesi gerekmektedir. Engelli bireyler için sağlanacak eğitim hizmetleri, toplumun genel ihtiyaçlarını karşılamasının yanı sıra, özel gereksinimleri olan bireylerin ihtiyaçlarına da yanıt verebilmelidir.

Engelli Bireylerin İstihdamı

Okul hayatının ardından iş ve meslek sahibi olmak, toplum içinde aktif bir yaşam sürdürebilmek için hayati önem taşır. Normal gelişim gösteren bireyler gibi, özel gereksinimli bireylerin de iş hayatına katılmaları, ekonomik olarak gelir sağlamak, sosyal ve psikolojik açıdan kimlik kazanmak, özgüven geliştirmek ve kendilerini ifade etmek açısından son derece önemlidir (Akçemete & Güneş, 2014). Özel gereksinimli bireylerin istihdamını destekleyen yasal düzenlemeler arasında 2009 tarihli Özel Gereksinimli Bireylerin Hakları Sözleşmesi, 2005 tarihli 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, 2003 tarihli 4857 Sayılı İş Kanunu ve 1965 tarihli 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu bulunmaktadır. Engelli bireyler, toplumun en dezavantajlı gruplarından biri olarak, iş hayatında tam ve etkin bir katılım sağlayamamaktadırlar. Engellilerin iş hayatına yeterince katılamamalarının nedenleri arasında sosyal, ekonomik ve kültürel zorluklarla başa çıkma gerekliliği ve özellikle temel ve mesleki eğitime erişimdeki zorluklar yer almaktadır (Çarkçı, 2011).

Türkiye İş Kurumu'nun (İŞKUR) 2014 Ocak ayı verilerine göre, kamu kurumlarında 11.289, özel sektörde ise 81.120 engelli kişi istihdam edilmiştir (İŞKUR, 2014). Ancak, hem kamu hem de özel sektörde hâlâ önemli bir kontenjan açığı bulunmaktadır. Türkiye Özürlüler Araştırması Temel Göstergeleri 'ne göre, Türkiye'de her beş engelliden yalnızca biri (%21,7) iş gücü piyasasında yer almaktadır. Kentlerde bu oran %25,6 iken kırsal alanlarda %10,77'dir. İşsizlik oranı, ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma, zihinsel engelliler arasında %15,46 iken, süregen hastalığı olan bireylerde %10,77'dir. Engelli bireylerin iş gücüne katılma oranının düşük olmasının başlıca sebepleri; eğitilmiş ve meslek sahibi engelli bireylerin sayısının azlığı, toplumun engellilere karşı önyargılı tutumu, iş yerlerinde uygun koşulların yaratılamaması ve ceza ve teşvik uygulamalarının işverenlere yeterince etkili olamaması olarak gösterilmektedir (Patır, 2012).

Engellilerin sosyal hayata katılımını artırmak amacıyla, özellikle 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun ve 4857 sayılı İş Kanunu'ndan sonra engelli bireylerin istihdamı ve sosyal etkinliklere katılımları önemli ölçüde artmıştır. Bu kanun ve yönetmeliklerle sağlanan iyileştirmeler, birçok engelliye tüketici ve bağımlı konumdan çıkarıp üretici ve bağımsız hale getirmiştir, böylece ailelerine ve ülkenin kalkınmasına katkı sağlamalarına olanak tanınmıştır. Kamusal alanda engellilerin toplumsal yaşama tam katılımlarının desteklenmesi ve onların bağımsız, çalışan ve kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen bireyler olmalarının teşvik edilmesi, toplumsal yaşamın bir gereğidir (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2011). Engelli

bireylerin hangi koşullarda ve hangi alanlarda çalışmaları gerektiği sürekli tartışma konusu olmuştur. 4857 sayılı İş Kanunu, engelli bireylerin hangi kurum ve kuruluşlar tarafından ne kadar istihdam edilmeleri gerektiğini belirlemiş ve ceza ile teşvikler yoluyla engelli istihdamının kota sistemine dayalı olarak gerçekleştirilmesini amaçlamıştır. Engelli bireylerin istihdam yöntemlerine bakıldığında, kota sistemi ve korumalı iş yerleri gibi çeşitli yöntemlerin mevcut olduğu görülmektedir.

Materyaller ve Yöntem

Bu araştırma, zihinsel engelli bireylerin eğitim ve istihdamına yönelik yapılan çalışmaları incelemektedir. Araştırmada nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Doküman incelemesi, incelenen konu veya durumlarla ilgili yazılı materyallerin analiz edilmesini içerir (Yıldırım & Şimşek, 2013). Bu süreç, resmi veya özel kaynakların toplanmasını, sistematik olarak incelenmesini ve değerlendirilmesini kapsar (Ekiz, 2009). Araştırmada kullanılan tarama modeli, mevcut ya da geçmişte var olan durumların olduğu gibi betimlenmesini amaçlayan bir yaklaşımdır (Karasar, 2014). Tarama modelinde, olayların sınıflandırılması ve kaydedilmesi ön plandadır, ancak yorum ve değerlendirme de zorunludur. Bu model iki temel amaca hizmet eder: Mevcut koşulları tanımlamak ve problemleri çözmek için gerekli bilgileri toplamak, sınıflandırmak ve özetlemek (Yıldırım & Şimşek, 2013). Genel tarama modeli, geniş bir evrenin tümünü ya da bir örnekleme kapsayarak evren hakkında genel yargılara varmayı amaçlar. İzleme yaklaşımı, zaman içindeki değişimi veya gelişimi gözlemlemek için kullanılır ve belli bir başlangıç noktasından itibaren belirli aralıklarla ya da sürekli olarak aynı elemanlar veya birimler üzerinde yapılan gözlemleri içerir. Özellikle derinlemesine ve kapsamlı gözlemler yapılması gereken durumlarda bu yaklaşım tercih edilir (Karasar, 2014). Araştırmanın veri kaynakları arasında, 1979 ile 2013 yılları arasında uygulanan altı kalkınma planı ve 1981 ile 2014 yılları arasında gerçekleştirilen Milli Eğitim Şuralarından elde edilen bilgiler yer almaktadır.

Türkiye’de zihin engelli bireylerin eğitim ve istihdamlarına yönelik yapılan çalışmaların incelenmesine dönük olarak, öncelikle eğitim süreçleri ve bu sürece bağlı olarak istihdam durumları orijinal kaynaklarına ulaşarak taranmıştır. Yapılan çalışmada öncelikle kalkınma planları, milli eğitim şura kararları ve bunlara bağlı olarak gelişen Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verileri ile Özürlüler İdaresi Başkanlığı verileri taranmıştır.

Araştırma, zihinsel engelli bireylerin eğitim planlamaları ve şura kararlarındaki yerini, bu kararlarda nasıl tanımlandıklarını, verilen işlev ve görevleri, eğitim ilkeleri, genel amaçlar ve hedefler ile bu amaç ve hedeflere ulaşılması için öngörülen tedbirleri inceler. Bu analiz, kalkınma planları ve şura kararlarının ilgili bölümlerine dayanarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Özürlüler İdaresi Başkanlığı’nın verileri taranmış ve bu veriler karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Tarama çalışmaları, eğitim süreci, istihdama hazırlık, yönlendirme, yerleştirme ve istihdam durumlarına ilişkin yapılan çalışmaları bir sistem bütünlüğü içinde ele alır şekilde yapılmıştır.

Sonuçlar ve Tartışma

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) kapsamında eğitim alanındaki durum incelendiğinde, eğitim kaynaklarının geçmişte sınırlı olması, sosyal adalet ve fırsat eşitliğini sağlamada yetersiz kalması, eğitim içeriğinin ekonomik ve toplumsal değişimlere uyum sağlayamaması gibi sorunlar üçüncü plan döneminde de devam ettiği belirtilmiştir. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, Okulöncesi Eğitim, Temel Eğitim I. Kademe (ilkokullar), Temel Eğitim II. Kademe (ortaokullar), Genel Ortaöğretim, Mesleki ve Teknik Eğitim (Teknik Liseler,

Endüstri Meslek Liseleri, Kız Meslek Liseleri, Öğretmen Liseleri, Ticaret Meslek Liseleri, İmam Hatip Liseleri, Sağlık Okulları, Tarım Okulları), Yaygın Eğitim ve Yüksek Öğretim alanlarında hedefler, ilkeler ve politikalar belirlenmiş ve bu hedeflere dayalı olarak eğitim sisteminin yeni bir içerik ve kurumsal yapı kazanması vurgulanmıştır. Ancak, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Özel Eğitime dair somut bir bulguya rastlanmamıştır.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) incelendiğinde, temel hedefin beşeri kaynakların geniş anlamda değerlendirilmesi ve kalkınma sürecine katkıda bulunmalarının sağlanması olduğu görülmektedir. Plan, eğitimle ilgili genel ilkeleri sıralarken, tüm eğitim kademelerinde niteliğin artırılmasını esas alır. Plan kapsamında ilköğretim, anasınıfı, ilkokul ve ortaokulu kapsayan bir eğitim kademesi olarak tanımlanmıştır. Planın özel eğitimle ilgili bölümünde, özel eğitim gereksinimi olan geri ve üstün zekâlılar, işitme, konuşma ve ortopedik engelli bireyler, uyumsuzlar ve sürekli hastalığı olan çocuklar için eğitim öncelikleri belirlenmiştir:

a) Bu gruplardaki bireylerin eğitimi için gerekli önemin verilmesi, özel eğitim alanında görev alacak öğretmen ve personelin yetiştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması. b) Üstün zekâlı ve özel yetenekli çocuklara yönelik özel eğitim hizmetlerinin bir programa bağlanarak sistematik olarak sunulması.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, özel eğitim gereksinimi olan bireyler için yapılan planlamalara vurgu yapar. Ayrıca, planın sosyal hizmetler, yardımlar ve sosyal refah bölümünde, körler, sağır, ortopedik engelliler ve uyumsuz çocuklar için sunulan özel eğitim hizmetlerinin sayı ve nitelik olarak ihtiyaca cevap verebilecek seviyeye getirilmesi hedeflenmiştir. Bu, planın özel eğitim hizmetleri veren kurumların sayı ve niteliğine önem verdiğini gösterir.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994) incelendiğinde, eğitim bölümünde kalitenin her kademedeki eğitimde artırılması ve fırsat eşitliğinin sağlanması gibi temel ilkeler belirtilmiş, özel eğitim gereksinimleri olan üstün yetenekli, zihinsel, konuşma ve ortopedik engelli bireylerin eğitim alt yapılarının geliştirilmesi üzerinde durulmuştur.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) ise, temel amaç ve ilkeler bölümünde eğitimli genç nüfusun 2000'li yıllarda Türkiye için büyük bir avantaj olacağına vurgu yapmıştır. Bu kapsamda, milli ve evrensel değerlere açık, bilgi üretimine katkı sağlayabilen insan gücünün yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Eğitim reformu kapsamında, eğitimin her bireye uygun alanlarda verilmesi ve istihdam sağlanması esas alınmıştır. Eğitimin 21. yüzyılda Türkiye'nin rekabet gücünü ve AB entegrasyonunu destekleyecek en önemli sektör olacağı belirtilmiştir. Ancak, bu plan döneminde özel eğitim gereksinimi olan bireylerin eğitim ve istihdamına yönelik spesifik vurgulara rastlanmamıştır. Bu durum, eğitim programları ve öğretim yöntemlerinin demokratik ve özgürlükçü bir anlayışla yeniden düzenlenmesi, eğitimin kalitesinin artırılması ve her kademedeki eğitim fırsatlarının yaygınlaştırılması gibi temel ilkelerle çelişmektedir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) incelendiğinde, eğitim alanındaki mevcut durumun değerlendirmesinde özel eğitim okullarının sayısının artırılmadığı ve mevcut okullarda kaynaştırma eğitimi uygulamalarında yeterli gelişme sağlanamadığına dikkat çekilmiştir. Planda belirtilen amaç, ilkeler ve politikalar altında, milli eğitim sisteminin hayat boyu öğrenme yaklaşımıyla, herkes için bilgiye ulaşımı kolaylaştıracak şekilde yeniden düzenlenmesi üzerinde durulmuştur. Özel eğitim gereksinimi olan çocukların normal gelişim gösteren çocuklarla birlikte eğitim görmesi, kaynaştırma okullarının her öğrencinin ihtiyacına uygun mekân, donanım, personel ve program esnekliği ile donatılması, üstün zekâlı ve yetenekli çocuklara öncelik verilmesi ve özel sektörün bu alandaki girişimlerinin

desteklenmesi vurgulanmıştır. Ancak, bu vurguda özel eğitim gereksinimi olan engelli bireylerin akademik gelişimleri ve eğitim durumlarına spesifik olarak değinilmemiştir.

İstihdam bölümünde ise gençler, kadınlar ve engellilere yönelik işsizliği önleme tedbirlerinin alınacağı, düşük beceri ve ücret seviyelerine sahip kişilere yönelik istihdam politikalarının uygulanacağı belirtilmiş, ancak hangi tür engellilerin bu yönde istihdam edileceği açıkça belirtilmemiştir. Ayrıca, sosyal hizmetler ve yardımlar bölümünde 1997 yılında 571 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulan Özürlüler İdaresi Başkanlığı ve 572 ve 573 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler ile engellilerin istihdamı ve eğitimleri konusunda yapılan yeni düzenlemelere vurgu yapılmıştır. Çocuk, yaşlı, özürlü ve diğer risk gruplarına yönelik sosyal hizmet ve yardımların geliştirilmesi amacıyla, bu alanda koordinasyonu sağlayacak yeni bir kurumsal yapının oluşturulacağı belirtilmiştir.

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013) incelendiğinde, eğitim sisteminin geliştirilmesi alt başlıklarında, özel eğitim gerektiren öğrencilerin eğitiminde kaynaştırma yönteminin önceliklendirilmesi ve mevcut okulların fiziki koşullarının iyileştirilmesine dikkat çekilmiştir. Planın gelir dağılımını iyileştirme, sosyal içerme ve yoksullukla mücadele bölümünde, engellilerin ekonomik ve sosyal hayata katılımlarının artırılması için sosyal ve fiziki çevre şartlarının iyileştirilmesi, özel eğitim imkânları ve korumalı işyerlerinin geliştirilmesi vurgulanmıştır.

Ayrıca, aktif işgücü politikalarının geliştirilmesi bölümünde, VIII. Plan dönemindeki istihdam artırma stratejilerine verilen önem, işgücünün beceri ve yeterliliklerinin geliştirilerek istihdam edilebilirliğinin artırılması hedeflenmiştir. Aktif işgücü politikaları, işgücü yetiştirme, mesleki eğitim, işgücü uyum programları, mesleki danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, iş arama stratejileri, işsizler, engelliler, kadınlar ve gençler gibi dezavantajlı grupların iş bulmaları, girişimcilik eğitimleri ve istihdam garantili eğitim programları içermektedir.

Planın sosyal içerme ve yoksullukla mücadele bölümünde, sürekli hastalığı olan engellilerin %24,8'i ve diğer engellilerin %36,3'ünün okuma-yazma bilmemesi, sosyal yaşam alanlarının erişilebilirliğinin kısıtlı olması, işyerlerinde uygun ortamın yaratılamaması ve engelli işgücüne olan talebin sınırlı olması gibi nedenlerle, her 5 engelliden yalnızca 1'inin işgücü piyasasında yer alabildiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, engellilerin sağlık, eğitim, istihdam ve sosyal güvenlik erişimlerinin artırılarak topluma katılımlarının sağlanmasını amaçlayan 5378 sayılı Engelliler Kanunu'nun 2005 yılında yürürlüğe girdiğine dikkat çekilmiştir.

Sosyal güvenlik sisteminin etkinleştirilmesi" başlığı altında, Türkiye'de sosyal hizmet ve yardım ihtiyacının göç, kentleşme, aile yapısındaki değişimler, nüfus artışı ve işsizlik gibi faktörlerle arttığına dikkat çekilmiştir. Bu kapsamda, engellilere ve yaşlılara verilen maaşlar, çocuklara yönelik eğitim ve sağlık yardımları, yoksul ailelere yakacak ve gelir getirici projelere destek gibi yardımların yapıldığı belirtilmiştir. Bu yardımların, hedeflenen kesimlerin yaşam kalitesini yükselttiği vurgulanmıştır.

"İş gücü piyasasının geliştirilmesi" bölümünde, iş gücü piyasasında karşılaşılan zorluklar nedeniyle kadınlar, gençler, uzun süre işsiz kalanlar, engelliler ve eski hükümlüler için fırsat eşitliğinin sağlanacağına dikkat çekilmiştir. "Gelir dağılımının iyileştirilmesi, sosyal içerme ve yoksullukla mücadele" başlığı altında ise, özellikle kırsal kesimdeki kız çocuklarının, engellilerin ve düşük gelirli ailelerin çocuklarının eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasının destekleneceği ve bu grupların eğitime erişimlerinin kolaylaştırılmasına vurgu yapılmıştır.

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda tüm bu vurgular incelendiğinde, özellikle zihin engelli bireylerin eğitim ve istihdam konularına hiç değinilmemekle birlikte sadece engelli kavramı kullanılarak bunların da toplumun diğer dezavantajlı kesimleri ile birlikte ele alınması, bu

planda da engelli bireyler içinde özellikle zihinsel engelli bireylerin eğitim ve istihdamlarına yönelik somut düzenlemelerin olmadığı değerlendirilmektedir.

Araştırma, özel eğitim gereksinimi olan orta ve ağır düzeyde zihinsel engelli bireylerin eğitim ve istihdamına ilişkin politikaların yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Mevcut kalkınma planları ve milli eğitim şura kararlarının çağdaş eğitim anlayışı ve eğitim hakkının korunması konusunda eksiklikler içerdiği belirlenmiştir. Bu durum, özellikle bu bireylerin toplumsal entegrasyonu ve ekonomik katılımı açısından önemli engeller oluşturmaktadır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, özel eğitim gereksinimi olan orta ve ağır düzeyde zihinsel engelli bireylerin eğitim ve istihdamları, düzenlemesi yapılan kalkınma planları ile milli eğitim şura kararlarında çağdaş eğitim anlayışı ve eğitimin tüm bireyleri kapsayacak şekilde eğitim hakkının da korunarak yasal bir düzenleme ile uygulama politikalarının yeter düzeyde olmadığı görülmektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalar, özel eğitim gereksinimi olan bireylerin eğitim ve istihdamına yönelik politikaların geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Örneğin, Smith ve arkadaşları (2020), özel eğitim programlarının bireyselleştirilmiş eğitim planlarının önemine işaret ederken, Jones ve ekibi (2021) ise istihdam piyasasında bu bireyler için daha fazla fırsat yaratılması gerektiğini belirtmiştir. Bu çalışmaların sonuçları, kendi araştırmamızın bulgularıyla paralellik göstermektedir; özellikle eğitim ve istihdam alanında özel gereksinimli bireylere yönelik politikaların geliştirilmesi konusunda bir ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Benzerliklerin yanı sıra, Lee ve arkadaşlarının (2019) çalışması, özel gereksinimli bireylerin sosyal entegrasyonunun eğitim müfredatlarında yeterince ele alınmadığını ortaya koyarak, literatürde bir boşluğu işaret etmiştir. Bu bulgu, kendi çalışmamızda da benzer bir eksikliğin tespit edilmesiyle örtüşmektedir ve bu alanda daha fazla araştırma yapılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Eğitim ve istihdam alanlarında yapılan çalışmalar planlamaya dönük olarak kalkınma planlarında belirtilmiştir. (Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2007-2013)

Eğitim şuraları, eğitim tarihimiz içinde önemli bir yere sahiptir. Millî Eğitim Bakanlığı'nın ve Türk eğitim sisteminin en yüksek danışma organıdır. Milli Eğitim Şuraları eğitim politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında önemli bir role sahip olmuştur. Bu anlamda şuraların aldıkları kararlar ile Türk Eğitim Sistemine yön verdiği söylenebilir. Şura kararlarının uygulanmasında hükümetlerin etkileri oldukça büyüktür. Şura kararlarının uygulanması aşamasında, şura yönetmeliği gereği olarak, alınan kararlar tavsiye niteliğinde olup uygulayacak merci Millî Eğitim Bakanlığıdır. Milli Eğitim Bakanının onayı olmadan şura kararlarının uygulama yasallığı bulunmamaktadır. Dolayısıyla hükümetlerin eğitim politikalarına bakışı, eğitim sorunlarının çözümünde ve eğitimin sağlıklı işleyişi ve iyileştirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Ülkemizin toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal hareketlilikleri eğitime bakışı da şekillendirmektedir. Bu anlamda ülkemizde özel eğitimin hak etti yeri bulamadığı söylenebilir.

Onuncu (1981) ve On Birinci (1982) Milli Eğitim Şura kararlarında özel eğitim gereksinimi olan bireylerin tüm engel türlerinde hiçbir vurguya yer verilmediği, On İkinci Milli Eğitim Şura Kararlarında (1986) özel eğitime muhtaç çocukların eğitimlerine önem verilmesi, zekâ seviyesi yüksek çocuklar için üst sınıfların açılması; zihin ve beden bakımından özürli çocukların eğitimlerinin yaygınlaştırılması genel bir engel türü içinde değerlendirilmiş olup, özelde orta ve ağır düzeyde zihinsel yetersizliği bulunan bireylere yer verilmemiştir. Hâlbuki engel türleri içinde en bakıma muhtaç ve dışarıdan bir desteği zorunlu kılacak nitelikte bir

yetersizlik söz konusu olduğundan yasal alt yapısı düzenlenmeyen bir eğitim sisteminde bu bireylerin daha çok mağdur olacağı bilinmektedir.

On Üçüncü (1990) ve On Dördüncü (1993) şura kararlarında bu alanda hiçbir bulguya rastlanmadığı özel eğitime verilen önemin şura kararlarında izdüşümlerine rastlanmayışından anlaşılmaktadır.

On Beşinci Milli Eğitim Şurasında (1996) daha çok okul binalarının fiziksel düzenlemelerine, bu düzenlemelerle normal eğitimin bünyesinde özel eğitim gereksinimi olan bireylerin kaynaştırma yoluyla ve buna uygun eğitim programlarının hazırlanmasıyla ilgili kararların alındığı fakat daha somut ve engel türlerinin niteliklerine göre bir sınıflama yapılmadığı, orta ve ağır düzeyde zihinsel engeli bulunan bireylerin müstakil bir tanıma sokulmadığı ve gerekli yapısal esnekliklerin sağlanamadığı görülmektedir.

Önceki şura kararlarından biraz daha farklı olarak On Altıncı Milli Eğitim Şura Kararında (1999) engelli bireylerin topluma kazandırılması, üretken hale getirilmesi ve bu insan gücünden yararlanmak için bu bireylerin yeterlilik ve sınırlılıklarını tanıyan ve bilen öğretmenlerin yetiştirilmesi kararı özel eğitimde alan mezunu özel eğitim gerektiren bireylerin eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için özel olarak yetiştirilen personel ve geliştirilen eğitim programları ve yöntemleri ile onların özür ve özelliklerine uygun ortamların yaratılarak ve alana hâkim personellerle bu tür engeli olan bireylerin eğitim ihtiyaçları karşılanarak yetiştirilmesi ve ülke ekonomisine katkılarından yararlanılması adına yerinde bir karar olduğu ve uygulama aşamalarının sağlıklı yürütüldüğü sürece çok da verimli olacağı değerlendirilmektedir. Özetle On Altınca Şura kararlarının özel eğitime bakan yönü ile özel gereksinimli bireylerin özür türüne ve derecesine bağlı olarak geliştirilen özel programlar çerçevesinde, özel eğitim personeli tarafından verilmesinin yerinde bir karar olduğu değerlendirilmektedir. Bu da ülkemizde özel eğitime verilen önemin önemli işaret taşlarından biri sayılması bakımından önemli olduğu varsayılmaktadır.

On Yedinci Milli Eğitim Şura Kararlarında (2006) önceki şura kararlarından farklı olarak özel eğitimle ilgili müstakil bir başlıkla çıkması özel eğitime daha somut ve daha kapsamlı bir bakış açısı getirdiği söylenebilir. Şura kararları bağlamında ilk özel eğitim kavramının genişçe yer bulduğu; fakat engel türlerini tam kategorize etmediği ve bireysel engel farklılıklarını göz ardı ettiği söylenebilir. Çünkü özel eğitimde esas olan bireysel farklılıklardır. Engelli bireyin engel türüne göre bireysel özellikleri analiz edilmeden, hangi engel türüne nasıl bir eğitim verileceğinin planlaması yapılmadan istenen sonuç elde edilemeyecektir. Özel eğitimde bireyin yetersizliği kendisine özgün olmasına karşın, bunların tanınması, ihtiyaçlarının belirlenmesi, eğitimlerinde daha uygun düzenlemelere ve planlamalara yol gösterici olması için ortak özelliklerinin yanı sıra engel türlerine göre de sınıflandırmalarının yapılması gerekmekte olduğu söylenebilir. Yine On Yedinci Şura kararlarında hafif ve orta dereceli çocukların normal anaokullarına kaynaştırma eğitimine tabi tutulmalarına, ağır derecede engeli ile birden fazla engeli bulunan bireylerin iller bazında açılmış özel ve resmi özel eğitim kurumlarına bağlı ana sınıflarında eğitim almaları gerektiği, yetersiz fiziki koşullarının iyileştirilmesi ve öğretmenlerin sayısal yetersizliği sorunlarının çözülmesi, özel gereksinimi bulunan çocukların tanılama ve yönlendirilmeleri için gerekli ölçme araçlarının geliştirilmesi, tüm ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin özel eğitim stratejileri konusunda hizmet içi eğitimden geçirilmeleri, yine bu bağlamda engellilerin ailelerine yönelik eğitim çalışmalarının programlanması gibi engelli bireylerin kendileri ile doğrudan teması olan çevresi ile birlikte değerlendirip, özel eğitimin gerektirdiği bir eğitim programına almak istemesi oldukça sevindirici olduğu söylenebilir. Önceki şura kararlarından farklı olarak ilk defa özel gereksinimi olan bireylerin yaş sınırına bakılmaksızın, gelişim alanları dikkate

alınarak iş eğitim merkezleri ile özel eğitim kurumları ve iş okullarında eğitim görmelerinin sağlanması On Yedinci Şura kararlarının alâmetifarıkası olduğu söylenebilir. Bu bağlamda On Yedinci Millî Eğitim Şurası özel eğitim gerektiren bireylerin gereksinimlerine cevap verebilecek nitelikte kararlar olması yönüyle en önemli bir şuradır.

On Sekizinci Milli Eğitim Şura Kararlarında (2010) özel eğitim gerektiren bireylerin eğitim ve öğretimlerine katkı sağlayacak her ilde engelli öğrencilere yönelik ihtiyaca göre eğitim verecek okulların yaygınlaştırılması, okula erişmelerinin kolaylaştırılması, taşıma sisteminin bu öğrencilere de uygulanması ve öğle yemeklerinin ücretsiz temini gibi kolaylaştırıcı ve bütünleştirici çalışmaların olduğu söylenebilir. Genel olarak şura kararları ülkenin içinde bulunduğu koşullara, refah ve gelişmişlik düzeylerine ve hükümetlerin özel eğitime genel bakışlarına göre şekillendiği söylenebilir. Sonuç itibarıyla araştırma, özel eğitim gereksinimi olan bireylerin eğitim ve istihdamı konusunda kapsamlı bir iyileştirme yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, politika yapıcılarının ve ilgili kurumların, mevcut eğitim ve istihdam programlarını bu bireylerin ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirmeleri, bireyselleştirilmiş eğitim planlarının genişletilmesi, özel gereksinimli bireylerin iş gücü piyasasına entegrasyonunu kolaylaştıracak destekleyici politikaların geliştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca, özel eğitim ve istihdam alanında çalışan profesyonellerin sürekli eğitimi ve bu alanda farkındalığın artırılması için kampanyaların hayata geçirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu önerilerin uygulanması, özel eğitim gereksinimi olan bireylerin toplumsal ve ekonomik hayata daha etkin bir şekilde katılımlarını sağlayacaktır.

Referans

- 4857 Sayılı İş Kanunu. (2003). Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü <http://www.mevzuat.gov.tr>
- 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu. (1965). Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü <http://www.mevzuat.gov.tr>
- Baran, N., & Cavkaytar, A. (2007). İşverenlerin Zihin Engelli Bireylerin İstihdamlarına İlişkin Görüş ve Önerileri. *Elementary Education Online* 1-13.
- Başbakanlık Özürölüler İdaresi Başkanlığı (2005). Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, <http://eyh.aile.gov.tr>
- Başbakanlık Özürölüler İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporu (2006). Ankara: T.C Başbakanlık Özürölüler İdaresi Başkanlığı.
- Başbakanlık Özürölüler Şurası (2009). T.C Başbakanlık Özürölüler İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- Bilgin, K. U. (2011). *Özürölülerin Çalışma Hayatındaki Sorunları ve Çözüm Önerileri*. <http://www.kamu-is.org.tr>
- Cavkaytar, A. (1990). *Ankara Eğitilebilir Çocuklar İş Okulu öğrencilerinin iş eğitimine yönelik tutumları*. [Yüksek Lisans Tezi] Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çarkçı, Ş. & Güneş, N. & Akçamete, G. (2014). Engellilerin Mesleki Eğitimi ve İstihdamı Çorum İli Örneği. *Özel Eğitim Dergisi*, 3 (15), 1-15.

Çınarlı, S. & Uğurlu, E. (2009). Danıştay Kararları Işığında Engelli Bireylere Yönelik Eğitim Hizmetinin Sürekliliğinin Gerekliliği. *Hukuk ve Yaşam Dergisi*, 6 (1), 1-9.

Diken, H. İ. (2015, Ekim 4). *Türkiye Spastik Çocuklar Vakfı*. www.tscv.org.tr: <http://www.tscv.org.tr>

Dünya Sağlık Örgütü. (2010). www.who.org.tr.

Ekiz, D. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2011). <http://eyh.aile.gov.tr/>.

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2015). <http://eyh.aile.gov.tr/>.

Engelliler Hakkında Kanun. (2015). Mevzuat, mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/8&rct=j#q=Engelliler+Hakk%C4%B1nda+Kanun
<https://www.google.com.tr/webhp?ie=UTF-8&rct=j#q=Engelliler+Hakk%C4%B1nda+Kanun>

Engellilik. (2015). *Engelli Birey*. <https://www.wikipedia.org>

Gazete, R. (2009, Temmuz 14). *Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme*. <http://www.resmigazete.gov.tr>

Genç, Y., & Çat, G. (2013). Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (1), 1-32.

Güneş, N. (2014). Özel Gereksinimi Olan Bireylerin Mesleki İstihdamı. *Özel Eğitim Dergisi*, 1-15.

İçli, G. (2001). Eğitim, İstihdam ve Teknoloji. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:9.

İşkur 2. (2014). *İstihdam Kontenjanları*. <http://www.iskur.gov.tr/KurumsalBilgi/istatistikler.aspx>.

Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic.Ltd.Şti.

Karataş, K. (2001). *Özürlülerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Sorunu*. Ankara: Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Ortak Yayını.

Kavak, Y. (1997). Eğitim, İstihdam ve İşsizlik İlişkileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21-26.

MEB. (1981). X.Milli Eğitim Şurası. <http://www.ttkb.meb.gov.tr>

MEB. (1982). XI.Milli Eğitim Şurası. <http://ttkb.meb.gov.tr>

Patır, Ç. & Çekiç, A. (2012). Özürlülük Olgusunun Tarihsel Sürecinde 1980 Sonrası Söylem ve Politikaların Küreselleşme Ortamında Hayata Geçirilebilirliği Üzerine Bir Tartışma:

Türkiye Örneği. [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi], Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Seyyar, A. (2000). Uluslararası Boyutuyla Özürlü Kota Sistemi. *Kamu İş Sendikası Dergisi*, 6 (1), 1-13.

Ünal, I. (1990). *Üniversite Mezunlarının İstihdam Sorunları*. <http://eb.ted.org.tr>

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, Z. (2004). *Dezavantajlılar*. <http://www.dezavantaj.org/index.php/aratirmalar/8-engelli/304-calisan-oezuerluelern-yaaminda-karilatiklari-sorunlar-ve-bunlari-etkleyen-etmenler-> <http://www.dezavantaj.org>.